

PROTECȚIA DREPTURILOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES

SĂFTOIU Mihaela,
Doctorandă,
Universitatea de Stat din Moldova,
ORCID ID: 0000-0002-4508-6114
E-mail: miha_sft@yahoo.com

Rezumat

Cadrul normative intern și internațional asigură și garantează protecția drepturilor minorităților naționale, începând cu Legea Fundamentală a țării, continuând cu diverse acte normative adoptate în domeniu și terminând cu sistemele internaționale de protecție. Printre cele mai importante sisteme de protecție a drepturilor minorităților naționale menționăm O.N.U., Consiliul Europei, O.S.C.E. și U.E. Problematika minorităților naționale prezintă un specific complex: întâlnim pe de-o parte tendința de separare de majoritate prin cultivarea, dezvoltarea și promovarea unei limbi comune în cadrul minorității, a unei culturi distinctivă, unei anumite religii, tradițiilor proprii și altor elemente de comunitate, și, pe de altă parte, tendința de integrare în cadrul majorității.

Cuvinte-cheie: minoritate națională, Constituție, sisteme internaționale de protecție, drepturi ale minorităților

Summary

The domestic and international normative framework ensures and guarantees the protection of the rights of national minorities, starting with the Fundamental Law of the country, continuing with various normative acts adopted in the field and ending with the international protection systems. Among the most important systems of protection of the rights of national minorities we mention the UN, the Council of Europe, C.S.C.E./O.S.C.E. and the EU. The issue of national minorities presents a complex specificity: we encounter, on the one hand, the tendency to separate from the majority by cultivating, developing and promoting a common language within the minority, a distinctive culture, a certain religion, its own traditions and other elements of community, and, on the other hand, the tendency to integrate within the majority.

Keywords: national minority, Constitution, international protection systems, minority rights

Introducere

Protecția drepturilor minorităților naționale reprezintă o temă de **actualitate**, de importanță deosebită întrucât problematica minorităților naționale este departe de a fi conturată, abordată și soluționată în mod exhaustiv și fără polemici în prezent. Acest aspect este valabil atât pentru Republica Moldova cât și pentru România, dar și pentru multe state din Europa și nu numai. În acest context în care pe plan național există un procent semnificativ de persoane aparținând minorităților naționale, aspectele abordate în acest studiu sunt de un real interes atât pentru teoreticieni și cât și pentru practicieni ai dreptului.

Privitor la **stadiul cunoașterii**, doctrina juridică națională este bogată în materiale și studii de specialitate în domeniul protecției drepturilor minorităților naționale. Printre autorii studiați se numără prof. univ. dr. hab. în drept. Alexandru Arseni, prof. univ. dr. Teodor Cârnaț, prof. univ. dr.

Bianca Selejan-Guțan, dr. Petraru Roxana Alina. Ca surse bibliografice au fost folosite tratate, monografii, manuale de drept constituțional, diverse surse web relevante pentru tema abordată.

Scopul lucrării este acela de a contura coordonatele juridice ale protecției drepturilor minorităților naționale pe plan național și internațional. Studiul prezintă atât cadrul normativ intern din România cât și cadrul normativ intern din Republica Moldova cu privire la protecția drepturilor minorităților naționale, precum și sistemele internaționale de protecție și se bazează, în principal, pe analiză normativă și doctrinară.

În cadrul studiului au fost folosite **metodele**: comparativă, istorică, analitică și deductivă.

Discuțiile și rezultatele obținute

1. Protecția minorităților naționale pe plan intern

Atât România cât și Republica Moldova și-au asumat o serie de obligații în materia drepturilor omului, implicit în ceea ce privește respectarea drepturilor minorităților naționale, prin semnarea și ratificarea mai multor convenții, tratate și diferite normative internaționale în acest domeniu. Pe plan intern, alături de Legea Fundamentală a țării, ambele state au adoptat diverse legi cu referire la drepturile minorităților naționale și au reglementat activitatea a numeroase instituții cu rol în acest domeniu.

1.1. Protecția minorităților naționale în România

Constituția României actuală prevede la art. 6 alineatul 1 că *“statul recunoaște și garantează persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”* [1, pag. 14].

Prof. Bianca Selejan-Guțan în Constituția României – Comentariu pe articole face o analiză valoroasă a modului în care conceptul de minoritate națională apare în Constituțiile României din 1923, 1938, 1948, 1952, 1965 [2, pag. 62-63]. Astfel, Constituția din 1923 *“menționează pentru prima oară egalitatea românilor fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie”* [2, pag. 62], însă fără să utilizeze conceptul de minoritate. Constituția din 1938 reia aspectele legate de exercitarea drepturilor de către toți cetățenii, fără deosebire. Constituția din 1952 *“introduce în dreptul românesc sintagma minorități naționale: (...) se asigură minorităților naționale folosirea liberă a limbii materne, învățământul de toate gradele în limba maternă, cărți, ziare și teatre în limba maternă”* [2, pag. 63]. Constituția din 1965 are formulări similare cu privire la minorități.

Cu privire la protecția juridică a minorităților naționale în România merită menționată Strategia din 28 aprilie 2022 a Guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome pentru perioada 2022-2027, aprobată prin HG nr. 560/28.04.2022 publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 450/05.05.2022. Strategia cuprinde 12 puncte și 7 Anexe și se referă în principal la: politici și cadrul legal existente, aspecte legate de locuire, infrastructură, educație, ocupare, sănătate, identitate, tradiții și patrimoniul cultural al minorității rome, combaterea discriminării și a atitudinilor antirome, asigurarea și garantarea drepturilor civile și a dreptului la identitate, rezultate așteptate, instituții responsabile, monitorizarea și evaluarea Strategiei, implicații asupra cadrului juridic etc.[9].

Conceptul de minoritate națională nu trebuie confundat cu cel de națiune sau naționalitate. Astfel, *“dacă într-o concepție, noțiunea de națiune este definită prin factorii moral-spirituali care-i stau la bază, noțiunea de naționalitate nu poate fi separată în niciun caz de anumite elemente materiale, cum sunt: comunitatea de limbi, de origine, de caracter, de obiceiuri etc. subliniind că ideea de naționalitate implică raportarea unei persoane la un grup etnic”* [apud 3, pag. 180] . La

nivel internațional nu există o definiție general valabilă a minorității naționale, însă diferite acte normative precum și doctrina de specialitate oferă numeroase definiții sintagmei, păstrând, majoritatea, anumite elemente comune cum ar fi faptul că sunt numeric inferioare populației majoritare iar membrii acesteia doresc să își păstreze și dezvolte tradițiile comune, cultura, religia și limba. Acesta aspecte vor fi reluate în secțiunile următoare.

1.2. Protecția minorităților naționale în Republica Moldova

În articolul 10 alineatul 2 din Constituția Republicii Moldova se precizează că *“statul recunoaște și garantează dreptul tuturor cetățenilor la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”* [10, art. 10].

Constituția Republicii Moldova prevede în articolul 13 alineatul 1 că *“limba de stat a Republicii Moldova este limba română, funcționând pe baza grafiei latine”* [10, art. 13]. De asemenea, în alineatul următor menționează că *“Statul recunoaște și protejează dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la funcționarea limbii ruse și a altor limbi vorbite pe teritoriul țării.”* [10, art. 13].

Agenția Relații Interetnice funcționează în cadrul Guvernului Republicii Moldova din 1991. La început purta denumirea de Departamentul de Stat pentru Probleme Naționale iar ulterior s-a numit Biroul Relații Interetnice, până în 2018 când primește actuala titulatură. În HG 593/2018 din 25.06.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Relații Interetnice, publicată la data de 29.06.2018 în Monitorul Oficial nr. 235-244 art. 649, se prevede la cap. II pct. 5 că *“agenția are misiunea de a asigura implementarea politicilor statului în domeniul relațiilor interetnice și al funcționării limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova”* [11].

Legea nr. LP382/2001 din 19.07.2001 cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lor, publicată la 04.09.2001 în Monitorul Oficial nr. 107 art. 819 definește în articolul 1 minoritățile naționale, astfel: *“prin persoane aparținând minorităților naționale se înțeleg persoanele care domiciliază pe teritoriul Republicii Moldova, sunt cetățeni ai ei, au particularități etnice, culturale, lingvistice și religioase prin care se deosebesc de majoritatea populației - moldoveni - și se consideră de altă origine etnică”*. [12, art. 1].

Codul Educației al Republicii Moldova garantează dreptul la învățătură în limba maternă a minorităților. În articolul 7 litera i din Cod se prevede *“principiul recunoașterii și garantării drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale, inclusiv a dreptului la păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”* [13, art. 7]. Totuși, deși conține numeroase referiri la aspecte legate de protecția minorităților naționale, așa cum constată și doctrina *“Codul nu include modalitatea de aplicare a acestor prevederi”* [4, pag. 91].

La data de 30.12.2016, prin HG 1464/2016 a fost aprobată Strategia de consolidare a relațiilor interetnice în Republica Moldova pentru anii 2017-2027. Aceasta are ca obiectiv menținerea și dezvoltarea diversității prin intermediul integrării *“minorităților naționale în diverse sfere ale vieții statului, asigurarea egalității cetățenilor indiferent de apartenența etnică, culturală, lingvistică etc., respectarea legislației naționale și standardelor internaționale”* [14].

2. Protecția drepturilor minorităților naționale în cadrul sistemelor internaționale de protecție

2.1. Protecția drepturilor minorităților naționale în cadrul O.N.U.

Organizația Națiunilor Unite are drept scop principal menținerea păcii și a securității pe plan internațional. Carta O.N.U. semnată la 1945 la Conferința de la San Francisco specifică, printre scopurile organizației, *“promovarea și încurajarea respectării drepturilor omului și libertăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă și religie”*[15, art. 1], însă, așa cum

observă și doctrina de specialitate, *“nu instituie nicio garanție specială în materia protecției drepturilor omului și nu are nicio referință la problematica protecției drepturilor minorităților naționale”*[apud 5, pag. 54].

În cadrul O.N.U. funcționează mai multe instituții – organe principale sau subsidiare, cu rol în protecția drepturilor omului. Importante pentru subiectul de față este Subcomisia de luptă împotriva măsurilor discriminatorii și pentru protecția minorităților, Înalțul comisar O.N.U. pentru drepturile omului și Consiliul Drepturilor omului, ultimul instituind *“un mecanism universal de examinare periodică a respectării drepturilor omului în statele membre și (...) de examinare a plângerilor adresate de indivizi și diverse organisme”* [5, pag. 54].

Printre cele mai importante documente adoptate de O.N.U. în domeniul protecției drepturilor omului în general, respectiv în domeniul protecției drepturilor minorităților naționale în special se numără Declarația Universală a Drepturilor Omului, Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare rasială, Pactul internațional privind drepturile civile și politice, Declarația asupra drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice și multe altele.

Declarația Universală a Drepturilor Omului a fost adoptată la 1948 de Adunarea Generală a O.N.U. și conține 30 de articole referitoare la drepturi civile, politice, economice, sociale și culturale. Deși nu conține mențiuni exprese cu privire la drepturile minorităților naționale, prin abordarea aspectelor legate de drepturile omului și protecția acestora, documentul prezintă relevanță și pentru categoria minorităților naționale. Încă de la început, Declarația prevede că *“fiecare om se poate prevala de toate drepturile și libertățile proclamate în prezenta declarație fără nici un fel de deosebire (...)”* [16, art. 2], enumerând în mod nelimitativ criteriile de nediscriminare. De asemenea, Declarația prevede că *“toți oamenii sunt egali în fața legii și au, fără nicio deosebire, dreptul la o egală protecție a legii (...)”* [apud 6, pag. 70].

Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare rasială a fost adoptată în 1965 de Adunarea Generală a O.N.U. Conform articolului 1, discriminarea rasială implică *“orice deosebire, excludere, restricție sau preferință întemeiată pe rasă, culoare, ascendență sau origine națională sau etnică”* [apud 5, pag. 56], care are drept țință sau consecință *“de a distruge sau compromite recunoașterea, folosința sau exercitarea, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale (...)”* [apud 5, pag. 56]. Din cele mai vechi timpuri, discriminarea rasială, rasismul, diferențierile pe criteriul rasei au reprezentat realități dureroase. Deși în ultimele decenii s-a încercat reducerea fenomenului, acesta nu a fost și nici nu poate fi eradicat complet fără o schimbare a mentalităților colective care să însoțească prevederile normative relevante în domeniu. Conform prof. Teodor Cârnaț, *“rasismul se referă la comportamentul, cuvintele sau practicile care îi avantajează sau îi dezavantajează pe oameni din cauza culorii, culturii sau originii lor etnice”* [6, pag. 94].

Pactul internațional privind drepturile civile și politice adoptat în 1966 cuprinde prevederi relevante în domeniul protecției drepturilor minorităților naționale. Astfel, în articolul 27 se stipulează că persoanele care fac parte din categoria minorităților etnice, religioase sau lingvistice nu li se poate refuza *“dreptul de a se bucura de propria lor cultură, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă”* [apud 2, pag. 66].

2.2. Protecția drepturilor minorităților naționale în cadrul Consiliului Europei

Printre cele mai importante organizații internaționale se află Consiliul Europei, care are drept scop principal consacrarea și apărarea drepturilor omului.

Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, elaborată în cadrul Consiliului Europei, a intrat în vigoare în anul 1953 și este amendată/însoțită de mai multe Protocoale adiționale. Relativ la protecția minorităților naționale, articolul 14 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului prevede că exercitarea drepturilor și libertăților se va face *“fără nicio deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație”* [1, pag. 84]. O prevedere similară găsim și în primul articol al Protocolului 12 al Convenției.

Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale adoptată la 1995 la Strasbourg face referire la drepturile individuale ale persoanelor care fac parte din categoria minorităților naționale ca parte integrantă a drepturilor omului. De asemenea, un aspect important e faptul că această Convenție garantează *“oricărei persoane aparținând unei minorități naționale libertatea să aleagă dacă să fie tratată sau nu ca atare”*[5, pag. 68]. Opțiunea aceasta este, așa cum reține dr. Petraru Roxana Alina, *“inseparabil legată de criterii obiective, relevante pentru identitatea persoanei”* [5, pag. 68]. Într-adevăr, există această posibilitate pentru o persoană care aparține unei minorități naționale să aleagă dacă se prezintă sau nu ca făcând parte din acea minoritate, însă considerăm că această opțiune ridică niște probleme. În primul rând, poate că persoana respectivă nu dorește să se identifice cu o anumită minoritate, însă anumite trăsături fizice o încadrează, de către ceilalți oameni în acea minoritate și atunci poate fi sau nu tratată ca făcând parte din acea minoritate în funcție de opțiunea celorlalți, nu a sa. Astfel că prevederea din Convenție este improprie deoarece doar în teorie opțiunea aparține persoanei în cauză, în practică ea este tratată ca făcând parte dintr-o minoritate sau nu în funcție și de opțiunea celor din jur. De exemplu, o persoană de etnie romă nu se declară la recensământ ca făcând parte din această minoritate și nici în societate nu se prezintă astfel, deși prezintă trăsături fizice specifice. Ceilați o pot trata în continuare ca făcând parte din minoritatea romă, indiferent de opțiunea persoanei în cauză, astfel că tratamentul la care e supusă, pozitiv sau negativ, nu ține neapărat de alegerea sa.

Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare, adoptată la Strasbourg în 1992, a fost ratificată de România, nu și de Republica Moldova. *“Aceasta are ca obiectiv protejarea limbilor regionale sau minoritare europene, păstrarea patrimoniului cultural, dezvoltarea valorilor și a tradițiilor specifice continentului european și promovarea identității lingvistice”* [7, pag. 90]. Carta face referire la categoriile de limbi vorbite. *„Limbi regionale/minoritare diferă de limba/limbile oficială/e a/ale statului. Acestea sunt utilizate în mod tradițional într-o anumită zonă a unui stat de către cetățenii aceluia stat care constituie un grup numeric inferior restului populației statului și sunt diferite de limba (-ile) oficială (-ale) a (ale) aceluia stat; acestea nu includ nici dialectele limbii (-ilor) oficiale a (ale) statului, nici limbile migranților”*[apud 7, pag. 90].

2.3. Protecția drepturilor minorităților naționale în cadrul O.S.C.E.

Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa are ca scop principal asigurarea păcii și securității pe plan European. Organizația a fost cunoscută anterior sub denumirea de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa și ulterior sub denumirea Procesul de la Helsinki. E important de menționat Carta de la Paris pentru o nouă Europă, adoptată în anul 1990, care a acordat un loc deosebit protecției drepturilor omului.

Printre cele mai importante documentele, relevante în materia protecției drepturilor minorităților naționale, adoptate în cadrul O.S.C.E., se numără:

1.Documentul de la Copenhaga din 1990 *“recunoaște dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și folosi limba maternă, de a-și construi propriul sistem de instituții*

educaționale și religioase” [5, pag. 73] și, nu în ultimul rând, recunoaște posibilitatea pe care o dețin aceste persoane de a alege dacă doresc sau nu să facă parte din minoritatea respectivă.

2. Deciziile de la Helsinki din 1992 instituie funcția de Înalt comisar pentru minoritățile naționale.

3. Recomandările de la Haga fac referire la dreptul la educație al minorităților naționale. Acest document face referiri la învățământul, primar, secundar, profesional și la nivel terțiar în limbile minorităților și recomandă statelor să abordeze într-o *“manieră proactivă”* [17, pag. 5] dreptul la educație al persoanelor aparținând minorităților naționale. Cu privire la spiritul instrumentelor internaționale, documentul reține că dreptul la identitate al persoanelor aparținând minorităților naționale *“poate fi realizat pe deplin doar dacă acestea dobândesc o cunoașterea adecvată a limbii lor materne în procesul de învățământ”* [17, pag. 5], însă, în același timp, persoanele din această categorie au responsabilitatea de a se integra prin cunoașterea adecvată a limbii de stat.

4. Recomandările de la Oslo din 1998 cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale.

5. Recomandările de la Lund din 1999 cu privire la participarea efectivă a minorităților la viața publică.

6. Recomandările de la Ljubljana din 2012 cu privire la integrarea minorităților naționale.

2.4. Protecția drepturilor minorităților naționale în cadrul U.E.

În cadrul Uniunii Europene, principiile egalității și nediscriminării, afirmarea, protecția și respectarea drepturilor omului și încurajarea unității în diversitate ocupă un loc central.

Tratatul privind Uniunea Europeană menționează la articolul 2 că aceasta are la bază dezideratul *“respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care fac parte din minorități”* [8, pag. 6]. De asemenea, în Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene se prevede la art. 10 că U.E. *“caută să combată orice discriminare pe motive de sex, rasă sau origine etnică, religie sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală”* [8, pag. 32].

În Carta drepturilor fundamentale a U.E., în articolul 21 se prevede că *“se interzice discriminarea de orice fel, bazată pe (...) apartenența la o minoritate națională (...)”* [8, pag. 274].

În cadrul tezei de doctor Protecția drepturilor minorităților naționale în dreptul internațional public, dr. Petraru Roxana Alina oferă o analiză complexă și elaborată a sistemelor internaționale de protecție a drepturilor minorităților naționale, o analiză foarte valoroasă, atât pentru teoreticieni cât și pentru practicieni ai dreptului. În cadrul capitolului destinat aportului instituțional și normativ al Uniunii Europene în problematica minorităților naționale, aceasta amintește despre rolul Parlamentului European, jurisprudența Curții Europene de justiție, Directiva rasială 2000/43/C.E. și Directiva 2000/87/C.E., legate de discriminarea directă și indirectă, Ombudsmanul European, Centrul European de monitorizare a rasismului și xenofobiei și Afenția pentru Drepturile Fundamentale. Parlamentul European a adoptat în 1981 *“o rezoluție asupra unei carte comune a limbilor și culturilor regionale și a drepturilor minorităților etnice. În 1989, Parlamentul European a adoptat un proiect al Cartei drepturilor pentru minoritățile etnice, iar în 1994 o rezoluție prin care statele sunt încurajate să recunoască minoritățile lingvistice (...)”* [5, pag. 78]. Dr. Petraru Roxana Alina oferă, de asemenea, o definiție completă a conceptului de minoritate națională: *“grup de persoane, numeric inferior celui majoritar de pe teritoriul unui stat, cu reședința în statul respectiv, cu o legătură strânsă și de durată cu acesta, care au în comun*

originea, limba, tradițiile, cultura sau modul de viață și care doresc să-și conserve toate aceste calități distinctive” [5, pag. 26].

Concluzii

Atât cadrul normativ național cât și cel internațional oferă, în aparență, o protecție puternică pentru minoritățile naționale.

În ultimele decenii, pe plan intern și extern au fost adoptate numeroase acte normative incidente în domeniu, ceea ce demonstrează o preocupare în creștere față de problematica minorităților naționale, importanța acordată respectării drepturilor acestei categorii și încercarea efectivă a statelor de a integra persoanele aparținând minorităților naționale concomitant cu respectarea diversității culturale, lingvistice, religioase și etnice a acestora. Persoanele care fac parte din categoria minorităților naționale au nevoie, așa cum reține și prof. Teodor Cârnaț, de drepturi speciale pentru a-și conserva tradițiile, limba, de acces liber la justiție și o protecție egală a legii, întrucât “*non-discriminarea și drepturile individuale nu ar fi suficiente pentru a satisface nevoile minorităților*” [6, pag. 138].

Întrucât un procent semnificativ din populația României și a Republicii Moldova revine minorităților, acestea au nevoie de măsuri speciale pentru protejarea drepturilor lor, iar multitudinea actelor normative și a instituțiilor implicate în protecția minorităților naționale nu oferă o garanție completă și eficientă împotriva discriminării, dezavantajării, excluderii acestora și a greutăților întâmpinate cu ocazia integrării lor. De aceea, protecția juridică a minorităților naționale trebuie să fie una efectivă, nu doar declarativă.

Referințe bibliografice

1. *Constituția României, Convenția europeană a drepturilor omului, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, Ediția a 15-a actualizată la 1 septembrie 2021, Editura Rosetti Internațional, București, 2021, ISBN 978-606-025-068-5, 184 pag.
2. Muraru Ioan coord., *Constituția României – Comentariu pe articole*, Comentariu la dreptul la identitate realizat de prof. Bianca Selejan-Guțan, București, Editura C. H. Beck, 2008, ISBN 978-973-115-419-0, 1507 pag.
3. Arseni Alexandru, *Drept constituțional și instituții politice*, Tratat. Volumul I. Ediția a 3-a revăzută, Chisinau, CEP USM, 2021, ISBN 978-9975-149-39-6, 428 pag.
4. Cârnaț Teodor, Iovu Andrei, *Integrarea minorităților etnice în Republica Moldova*, Monografie, Chișinău, Tipografia Print Caro, 2018, ISBN 978-9975-56-553-0, 160 pag.
5. Petraru Roxana Alina, *Protecția drepturilor minorităților naționale în dreptul internațional public*, Teză de doctor în drept, Chișinău, 2014, C.Z.U.: 342.724:341.1/.8 (043.3), 162 pag.
6. Cârnaț Teodor, *Non-discriminarea în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova* – Monografie, Editura Pontos, Chișinău, 2008, ISBN 978-9975-102-91-9, 388 pag.
7. Săftoiu Mihaela, *Folosirea limbii materne în relația cu autoritățile administrației publice locale - Studiu comparat România – Republica Moldova*, publicat în limba engleză în Revista Journal of law and Public Administration, Volumul VIII, Nr. 15/2022, Editura România de mâine, Centrul European de Studii Juridice și

Administrative al Universității Spiru Haret, Craiova, ISSN 2501-2657, ISSN-L 2501-2657, 100 pag., pag. 85-91

8. *Tratatul Uniunii Europene*, București, editura Universul Juridic, 2018, ISBN 978-606-39-0366-3, 284 pag.

Resurse web:

9. Strategia din 28 aprilie 2022 a Guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome pentru perioada 2022-2027, [accesat: 07.05.2024], Disponibil: <https://il.prefectura.mai.gov.ro/wp-content/uploads/sites/51/2023/02/Strategia-ANR-2022-2027.pdf>
10. Constituția Republicii Moldova, publicată în Monitorul Oficial nr. 78 art. 140 din 29.03.2016, [accesat: 25.04.2024] Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=142462&lang=ro#
11. Hotărîrea nr. HG593/2018 din 25.06.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Relații Interetnice, publicată la data de 29.06.2018 în Monitorul Oficial nr. 235-244 art. 649, [accesat: 07.05.2024], Disponibil: https://www.bri.gov.md/sites/default/files/document/attachments/HG593-2018_ARI.pdf
12. Legea nr. LP382/2001 din 19.07.2001 cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lor, publicată la 04.09.2001 în Monitorul Oficial nr. 107 art. 819, [accesat: 02.05.2024], Disponibil: https://www.bri.gov.md/sites/default/files/document/attachments/lege382-2001_minoritati%20naționale.pdf
13. Codul Educației al Republicii Moldova, [accesat: 02.05.2024], Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=143290&lang=ro#
14. Strategia de consolidare a relațiilor interetnice în Republica Moldova pentru anii 2017-2027, [accesat: 08.05.2024], Disponibil: <https://www.ari.gov.md/ro/content/strategia-de-consolidare-relațiilor-interetnice-în-republica-moldova-pentru-anii-2017-2027>
15. Carta Națiunilor Unite din 26 iunie 1945, [accesat: 09.05.2024], Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>,
16. Declarația Universală a Drepturilor Omului, [accesat: 10.05.2024], Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/22751>
17. Recomandările de la Haga privind dreptul la educație al minorităților naționale și Notă explicativă, octombrie 1996, Fundația pentru Relații Interetnice, Prinsessegracht 22, 2514 AP Haga, ISBN 90-75989-01-6, 20 pag. , [accesat: 11.05.2024], Disponibil: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/a/32189.pdf>